
ZESZYTY NAUKOWE WYŻSZEJ SZKOŁY PEDAGOGICZNEJ
W BYDGOSZCZY

Studia Pedagogiczne 1983 z. 11

JAN JAKÓBOWSKI
WSP w Bydgoszczy

ORGANIZACJA LEKCJI JAKO WARUNEK SKUTECZNEGO UCZENIA SIĘ

Wprowadzenie

W obliczu wzmożonego postępu naukowo-technicznego we współczesnym świecie rosną wymagania, w stosunku do każdego fragmentu ludzkiej działalności i w stosunku do każdego człowieka. Odnosi się to głównie do sprawnej organizacji pracy, celowości poczynań oraz gospodarnego i skrupulatnego wykorzystania ludzkiego czasu. Sytuacja ta powoduje również wzrost wymagań społeczeństwa wobec szkoły i nauczyciela, do których poczynań wysuwa się żądanie aby uczyć: więcej, lepiej, szybciej i skuteczniej. Zatem powiedzenie "czas to pieniądz" powinno nas szczególnie mobilizować do poszukiwania najbardziej wydajnych i skutecznych metod, sposobów i form organizacyjnych działalności pedagogicznej. Idzie tu głównie o właściwie rozumianą ekonomizację procesu dydaktycznego, to znaczy podejmowanie takich działań dydaktycznych, które odbywać się będą przy możliwie oszczędnym wydatkowaniu energii, racjonalnym wykorzystaniu czasu pracy, stosowaniu najbardziej skutecznych sposobów i środków oraz unikaniu czynności zbędnych, jak również przy kształtowaniu czynnej postawy ucznia wobec poznawanej przez niego rzeczywistości.

Ponieważ podstawową jednostką organizacyjną działalności dydaktycznej jest lekcja, a względnie samodzielnym i podstawowym elementem tej działalności jest określona czynność, dlatego też w niniejszych rozważaniach główny akcent został położony na czynności nauczyciela i uczniów jako zasadniczy element organizacyjnej strony lekcji. Wiadomo jednak, że poza czynnościami o organizacji lekcji decyduje jeszcze szereg dodatkowych elementów, które każdy nauczyciel powinien

mieć na uwadze. Do nich można między innymi zaliczyć: materiał rzeczowy, wiek oraz dotychczasowe wiadomości i umiejętności uczniów, ich stosunek do nauki, osobowość oraz wiedzę i umiejętności nauczyciela, warunki i środki dydaktyczne, przedmiot nauczania i inne.

Spośród wszystkich wymienionych wyżej warunków na podkreślenie zasługują następujące, które będą również przedmiotem dalszych rozważań. Są to: czynności nauczyciela i uczniów oraz ich wzajemny związek, zakres materiału rzeczowego oraz jego związek z czynnościami nauczyciela i uczniów, jak również umiejętne i właściwe dysponowanie czasem lekcyjnym przez nauczyciela. Należy sądzić, że te właśnie elementy decydują o organizacyjnej stronie lekcji, a tym samym również o wynikach uczenia się.

1. Czynności nauczyciela i ucznia oraz ich wzajemny związek w czasie lekcji

Przygotowanie lekcji jest jednym z podstawowych warunków jej należytego przeprowadzenia oraz osiągnięcia zamierzonych rezultatów. Wiadomo, że w przygotowaniu lekcji wyróżniamy dwa elementy, to jest: przygotowanie rzeczowe i metodyczne. Nauczycielowi na ogół większą trudność sprawia przygotowanie metodyczne. Jednak zarówno przygotowanie rzeczowe, jak i metodyczne wymaga ze strony nauczyciela szeregu czynności przygotowawczych prowadzących do przemyślanej, ukierunkowanej i zorganizowanej struktury czynności nauczyciela i uczniów, które będą występować w lekcji. Lekcja, jako jednostka organizacyjna działania dydaktycznego powinna odpowiadać, jak każde działanie, podstawowym wymaganiom prakseologicznym, to znaczy powinna się charakteryzować: dobrą organizacją, skutecznością, ładem, porządkiem i dyscyplinowaniem oraz dużym stopniem wielostronnej aktywności uczniów.

Z prakseologicznego punktu widzenia w każdym działaniu można wyróżnić trzy podstawowe fazy, to jest: przygotowanie, realizację oraz kontrolę i ocenę. Te ogólnie występujące prawidłowości mają zastosowanie również w organizacji procesu lekcyjnego, w którym wyróżnić można czynności przygotowania lekcji, czynności jej realizacji oraz czynności krytycznej analizy i samooceny. Przy czym w każdym z tych etapów działania dydaktycznego mają zastosowanie określone czynności szczegółowe.

1.1. Przygotowanie lekcji

Przygotowanie działania dydaktycznego jest to jedna z najważniejszych i najbardziej twórczych czynności nauczyciela, od której zależą wyniki uzyskane na lekcji /W.Okoń, 1970 s.280/. Ono też w decydującym stopniu warunkuje właściwe gospodarowanie czasem lekcyjnym. Zatem im nowocześniej i skuteczniej nauczyciel pracuje, tym więcej czasu musi przeznaczyć na przygotowanie się do lekcji. W ramach tej fazy działania dydaktycznego można wyróżnić następujące czynności szczegółowe:

- formułowanie celów i zadań lekcji,
- gromadzenie materiału rzeczowego,
- analiza zebranego materiału,
- ustalenie zakresu materiału rzeczowego,
- powiązanie tej struktury ze strukturą wiedzy uczniów,
- ustalenie struktury czynności własnych i uczniów,
- określenie związku czynności własnych i uczniów,
- dobór najważniejszych środków,
- określenie związku środków z czynnościami,
- ustalenie związku struktury czynności własnych i uczniów, ze strukturą materiału rzeczowego,
- przygotowanie planu /konspektu/ lekcji.

Każdy nauczyciel, a szczególnie początkujący powinien mieć świadomość tego, że dobre przygotowanie lekcji to, połowa "roboty" oraz tego, że właściwy dobór czynności nauczyciela i uczniów to, podstawowy warunek właściwego dysponowania czasem lekcji oraz wysokiej efektywności zdobytej na lekcji wiedzy uczniów /J.Jakóbowski, 1973 s.104/.

1.2. Realizacja lekcji

Realizacja zaplanowanego działania dydaktycznego następuje przede wszystkim w przebiegu lekcji. Z kolei wiemy, że przebieg lekcji jest uzależniony od zachowania się nauczyciela i uczniów oraz od warunków zewnętrznych, w jakich ta lekcja odbywa się. Zachowanie się nauczyciela polega głównie na sprawnym kierowaniu procesem uczenia się uczniów poprzez dobór odpowiednich czynności i takie

zorganizowanie ich przebiegu, by jak najlepiej sprzyjały kształtowaniu pożądaných wiadomości i umiejętności /P.J.Galperin, 1966 s.490/ oraz by w maksymalnym stopniu rozwijały samodzielność i aktywną postawę uczniów. Idzie o to, aby czynności nauczyciela wywoływały takie czynności uczniów, które prowadzą do poszukiwań i odkryć, które aktywizują myślenie i działanie oraz które umożliwiają samodzielne uogólnienie wyników spostrzeżeń, doświadczeń i odkryć treści naukowych. W ramach tej fazy działania dydaktycznego można wyróżnić następujące czynności szczególne:

- przystępne przekazanie uczniom nowych wiadomości,
- wiązanie nowych treści z już posiadanymi przez uczniów,
- właściwe dawkowanie materiału rzeczowego,
- wdrażanie uczniów do wartościowania nowej wiedzy,
- wdrażanie uczniów do aktywnego i samodzielnego zdobywania wiedzy,
- systematyzacja zdobywanej wiedzy,
- kierowanie uogólnieniem oraz dochodzenie do pojęć i sądów,
- utrwalanie prawidłowo przyswojonej wiedzy,
- wykrywanie luk i korygowanie błędów,
- wykorzystywanie nowej wiedzy w rozwiązywaniu zadań praktycznych.

W każdej lekcji niezbędny jest podmiotowy układ między nauczycielem i uczniem, to znaczy, że między czynnościami jednego i drugiego istnieje ścisła współzależność. Przy czym czynności uczniów są z reguły wywoływane przez czynności nauczyciela. Zatem nauczyciel w procesie działania dydaktycznego nie może mieć na uwadze tylko swoich własnych czynności, lecz musi równocześnie dostrzegać czynności uczniów, gdyż są to dwa nierozdzielne elementy działania dydaktycznego. Uświadomienie sobie ścisłych związków i zależności między czynnościami nauczyciela i ucznia ma zasadnicze znaczenie dla sprawnego i skutecznego działania dydaktycznego. Znaczenie to uwarunkowane jest świadomie i celowo podejmowanymi w stosunku do uczniów czynnościami nauczyciela zmierzającymi do wywołania w uczniach określonych zmian pozytywnych. Ogólnie można powiedzieć, że podstawowym warunkiem zabezpieczającym prawidłową drogę nauczania i uczenia się jest odpowiedni dobór czynności i środków, zarówno po stronie nauczyciela, jak i uczniów, odpowiedni układ oraz kolejność ich stosowania.

Lekcja nie może jednak opierać się na dowolnie dobranym zespole czynności, ich struktura zależy bowiem od warunków jakie zaistnieją

przy opracowywaniu treści. Doświadczony nauczyciel zawsze będzie wychodził od wnikliwej analizy sytuacji, od których dana czynność jest lub może być uzależniona. Dobór najodpowiedniejszych czynności do najistotniejszych partii materiału rzeczowego lekcji warunkuje efekty dydaktyczne.

1.3. Samokontrola i samoocena lekcji

Samokontrola i samoocena przebiegu lekcji jest końcową fazą działania dydaktycznego. Można w niej wyróżnić między innymi następujące czynności szczegółowe:

- systematyczną kontrolę i bieżącą korektę błędów wszystkich ogniw procesu dydaktycznego,
- wdrażanie uczniów do samokontroli,
- wyrabianie u uczniów krytycyzmu i odpowiedzialności za efekty własnej pracy,
- ocena jako wynik systematycznej, a nie wrywkowej kontroli, głęboko przemyślana i umotywowana, przyjmowana jako środek, a nie jako cel.

Krytyczna samoanaliza i samoocena własnej działalności ma wielkie znaczenie, gdyż umożliwia nauczycielowi wczesne wykrywanie błędów, braków i niedociągnięć oraz bieżącą i względnie obiektywną ocenę sukcesów.

W lekcji poszczególne czynności powinny tworzyć dobrany celowo i zwarty system, który w dydaktyce określamy strukturą czynności lekcji. Idzie zatem o to, aby między czynnościami nauczyciela i ucznia zachodziły wyraźnie się dopełniające i uzupełniające relacje, aby to, co robi nauczyciel i to, co robi uczeń na lekcji stanowiło jeden zwarty, wyraźnie ukierunkowany i dobrze zorganizowany ciąg działań dydaktyczno-poznawczych. Ich efektem jest szybkie i sprawne opanowanie przez uczniów wiadomości i umiejętności. System czynności lekcji nie jest jednak czymś stałym, niezmiennym, lecz wymaga ciągłej modyfikacji dla zachowania optymalnych warunków realizacji głównych zadań lekcji. W doborze czynności należy się kierować również tym, aby zaplanowany cel osiągnąć w sposób współmierny do jego wagi. Tak więc o wysokich efektach dydaktycznych lekcji decyduje integralny związek nauczania i uczenia się, czyli związek całości kształtu metod, środków i warunków pracy nauczyciela i uczniów. Gwarantują to: właściwe stosunki między

nauczycielem i uczniem, zainteresowania uczniów, twórczy wysiłek nauczyciela, jego pomoc i zachęta oraz organizowanie samodzielnej pracy uczniów, jak również włączanie ich w proces poznawania i przekształcania rzeczywistości /W.Okoń, 1971 s.23/.

2. Materiał rzeczowy jako podstawowy składnik organizacji lekcji

Spśród wielu warunków, determinującym dobór czynności dydaktycznych, a tym samym rzutującym na organizację lekcji jest zakres materiału rzeczowego. Idzie bowiem o to, aby nauczyciel zdawał sobie sprawę z tego, czego na konkretnej lekcji ma nauczyć, jakie nowe pojęcia winni uczniowie opanować, przy czym treść lekcji nie może być dowolnie dobierana, lecz powinna być zgodna z wymaganiami naukowymi i z logiczną strukturą tego materiału. Centralne miejsce w lekcji muszą zająć te fakty i związki, które tworzą podstawową strukturę danego materiału rzeczowego.

Logiczna struktura materiału rzeczowego ma decydujący wpływ na całą strukturę czynności lekcji. Zatem dla nauczyciela istotą sprawy powinno być to, że treść lekcji stanowi określony zakres faktów, pojęć informacji i umiejętności, które uczniowie powinni przyswoić sobie w określonym czasie. Z tego zakresu trzeba umieć wybrać to co główne, ważne, istotne, podstawowe i odróżnić od tego co uboczne, drugorzędne, pomocnicze /W.Okoń, 1970 s.281/. Nauczyciel musi więc posiadać umiejętność rzeczowego przygotowania lekcji. Przygotowania tego można dokonać za pomocą następujących czynności szczegółowych:

- gromadzenie materiału rzeczowego, wykorzystujemy tu: podręczniki, czasopisma, książki, rozmowy, filmy, ilustracje, obserwacje, doświadczenia oraz inne materiały;
- analiza zebranego materiału, chodzi tu o ustalenie podstawowych pojęć, faktów, zjawisk oraz ich wzajemnej zależności, rodzaju tych pojęć, które z nich są uczniowi już znane, a które nowe oraz które z nich wymagają szczególnej uwagi;
- ustalenie zakresu materiału rzeczowego, który na tej konkretnej lekcji ma być opracowany - co uwzględnić na danej lekcji, co pominąć, co przerzucić na następną lekcję lub na szereg lekcji;
- ustalenie struktury materiału rzeczowego, to znaczy: dokonanie

hierarchizacji pojęć, kolejności występowania, wzajemnych powiązań i logicznego następstwa /J.Jakóbowski 1970 s.84/.

Ustalenie struktury materiału rzeczowego lekcji, to jest jego podziału na logicznie ze sobą powiązane części, pociąga za sobą konieczność ustalenia określonych czynności nauczyciela i uczniów, poprzez które te poszczególne części będą realizowane. Należy przy tym mieć na uwadze fakt, że **l e k c j a** - jako forma organizacyjna działania dydaktycznego - to nie suma dowolnie dobranych treści i czynności, lecz starannie zaprogramowany logiczny układ struktur treści i odpowiadających im czynności nauczyciela i uczniów. Wymaga to od nauczyciela nie tylko wiedzy specjalistycznej, lecz również niezbędnych podstaw z zakresu logiki i organizacji pracy oraz psychologii, pedagogiki i metodyki własnej specjalności.

Wracając jednak do sprawy uzależnienia struktury czynności od struktury lekcji, trzeba pamiętać że poszczególne części materiału rzeczowego, ze względu na cel lekcji, mogą mieć różne znaczenie. Z reguły znajduje się wśród nich taka część lub zespół części, w których zawarte są najistotniejsze informacje poznawcze dla danej lekcji. Do tej części materiału rzeczowego nauczyciel powinien ze szczególną troską dobierać najodpowiedniejsze z możliwych czynności. Ma to zagwarantować uczniom samodzielne dochodzenie do określonych sądów, pojęć, reguł i wniosków. Ponadto powinno zintensyfikować aktywność uczniów oraz mobilizować ich do samodzielności i praktycznego wykorzystania wiedzy już posiadanej. Można zatem powiedzieć, że **n a j w a ż - n i e j s z e c z ę ś c i m a t e r i a ł u r z e c z o - w e g o l e k c j i w y m a g a j ą n a j w y ż s z e g o s t o p n i a a k t y w n o ś c i w c z y n n o ś c i a c h u c z n i ó w.** Przy czym ten punkt ciężkości może być tworzony nie tylko na drodze doboru jakiejś jednej czynności, lecz może być kombinacją kilku czynności.

Podobny tok postępowania należy przewidzieć do pozostałych części materiału rzeczowego, których realizacja wymaga również doboru odpowiednich czynności. W praktyce bywa najczęściej tak, że dla zrealizowania poszczególnych części materiału stosuje się jeden rodzaj czynności. Jednak z dydaktycznego punktu widzenia jest to nieprawidłowe, ponieważ w dobrze zorganizowanej lekcji powinna zachodzić celowa i planowa zmiana czynności dydaktycznych, które

nauczyciel powinien przewidzieć już przy programowaniu lekcji. Zmiana ta wprowadza w lekcji momenty urozmaicenia, odprężenia, przeciwdziałania zmęczeniu i przyczynia się do zintensyfikowania aktywności uczniów w momentach bardzo ważnych. W lekcji są potrzebne momenty odprężenia, gdyż trudno wymagać od ucznia, aby przez całą lekcję aktywność jego była w maksymalnym stopniu intensywna. Przeciwdziała to znużeniu, zmęczeniu, a nawet przemęczeniu.

3. Struktura czynności i struktura materiału rzeczowego a struktura lekcji

Rozważając strukturę czynności lekcji i strukturę materiału rzeczowego oraz ich wzajemne relacje trzeba pamiętać, że mają one ustalone miejsce w całej strukturze lekcji. Zatem lekcja to nie suma różnych czynności i treści dowolnie dobranych, lecz w prawidłowo zorganizowanej lekcji można wyróżnić pewną wspólną strukturę czynności i treści. Z reguły każda celowa działalność, ze względu na jej cel, zawiera trzy grupy elementów. Również w lekcji można wyróżnić trzy grupy czynności.

C z y n n o ś c i g ł ó w n e, koniecznie potrzebne, skupiające wszystkie czynności, które bezpośrednio prowadzą do celu lub wprost służą temu celowi. Powinny one zajmować najwięcej czasu lekcyjnego. Obejmują one następujące ogniwa lekcji /czynności/: podanie zadań lekcji, opracowanie nowego materiału, uogólnienie materiału, zastosowanie, dodatkowe wyjaśnienia oraz utrwalenie;

C z y n n o ś c i p o ś r e d n i e, są to takie czynności, które posiadają wyraźny związek z czynnościami głównymi, ale celowi służą tylko pośrednio. Obejmują one między innymi: powtórzenie wiadomości z poprzedniej lekcji, nawiązanie do nowej lekcji oraz zadanie pracy domowej;

C z y n n o ś c i u b o c z n e, mało znaczące, są to takie czynności, które wykazują wysoką samodzielność, z czynnościami głównymi mają bardzo mały związek lub tego związku w ogóle nie ma, a dla celu nie mają żadnego znaczenia lub znaczenia podrzędne. Można tu zaliczyć takie momenty jak: sprawdzenie obecności, sprawdzenie zadania domowego /jednak nie zawsze/, pożegnanie oraz inne.

Ten podział czynności na lekcji można określić jako strukturę czynności ze względu na cel lekcji. Dlatego też nie bez znaczenia jest układ poszczególnych ogniw lekcji. Układ ten może być zwarty lub rozczłonkowany. Lekcja o strukturze zwartej ma układ, w którym czynności pośrednie i uboczne koncentrują się w początkowej i końcowej części lekcji, natomiast czynności główne zgrupowane są w części środkowej. Z kolei lekcja o strukturze rozczłonkowanej zawiera grupę czynności głównych rozbitą przez czynności pośrednie i uboczne. Ten typ lekcji powoduje zakłócenia w realizacji zamierzonych celów dydaktycznych. Ze względu na cel dydaktyczny większą wartość posiada lekcja o zwartej strukturze czynności. Dlatego też nauczyciel powinien koncentrować działalność uczniów na czynnościach głównych, które bezpośrednio prowadzą do celu, nie rozpraszają i nie zakłócają uwagi i myślenia. Czynności pośrednie i uboczne powinien stosować tylko w sytuacjach koniecznych.

Do przyczyn powodujących rozczłonkowaną strukturę czynności lekcji można zaliczyć: luki w wiadomościach uczniów, wyczerpanie lub zmęczenie uczniów, słaba dyscyplina w klasie, brak pomocy naukowych, merytoryczne i metodyczne braki nauczyciela, wygórowane wymagania w stosunku do uczniów, stopień trudności materiału rzeczowego, wiek i poziom intelektualnego rozwoju uczniów oraz inne. Nauczyciel powinien systematycznie czuwać, aby rozczłonkowana struktura czynności lekcji nie stała się regułą, gdyż może to doprowadzić do rozluźnienia dyscypliny na lekcji, zniechęcenia do nauki, braku systematycznej wiedzy u uczniów oraz ograniczenia u nich aktywności i samodzielności.

4. Czas lekcyjny a struktura lekcji

Jednym z ważnych elementów oceny stopnia poprawności organizacji czasu lekcji jest odpowiednie wykorzystanie czasu lekcyjnego. Zagadnienie to, zarówno od strony ilości, jak i jakości wiąże się ściśle z czynnościami nauczyciela i uczniów, z zakresem i rodzajem materiału rzeczowego oraz ze strukturą lekcji, to jest strukturą czynności i materiału rzeczowego lekcji. Wiadomo bowiem, że każda czynność nauczyciela ściśle spleta się z czynnością ucznia oraz z odpowiednią częścią materiału rzeczowego. W związku z tym nie jest bez znaczenia jak

dalece spójny będzie ten układ, gdyż od stopnia spójności zależą właściwie dydaktyczne efekty danej lekcji.

Właściwy dobór i układ czynności jest jednym z ważnych czynników regulujących właściwe wykorzystanie czasu lekcyjnego, czyli w maksymalnym stopniu wykorzystanie każdej minuty lekcji. Bowiem właściwe wykorzystanie czasu lekcyjnego jest poważną rezerwą, którą należy zużytkować dla podniesienia wydajności pracy nauczyciela na lekcji. Wprowadzenie do analizy lekcji pojęcia *c z a s* i rozpatrywanie poszczególnych ogniw pod tym kątem pozwala na dokładniejsze określenie jakości lekcji. Pozwala nam to nie tylko na jakościowe, ale również ilościowe, procentowe określenie wykorzystania czasu na poszczególne czynności, które ze względu na cel lekcji przedstawiają różną wartość. Tak samo różną wartość przedstawiają poszczególne ogniwa lekcji oraz poszczególne części opracowanego na lekcji materiału rzeczowego. W związku z tym nie jest bez znaczenia, jakie czynności podejmuje nauczyciel oraz ile poświęca na nie czasu. Zatem na barkach nauczyciela spoczywa obowiązek wnikliwego przemyślenia i odpowiedniego zaplanowania wszystkich czynności lekcji.

Ponieważ jednak panuje powszechne narzekanie na permanentny brak czasu, na codzienny pośpiech, na zawrotne tempo życia pozostało nam wykorzystywać każdy odcinek czasu tak, aby go starczyło na wszystko. Zdaniem T.Kotarbińskiego [1973 s.410-418] najbardziej czasu brakuje tym, którzy go mają w bród i przez to nie dbają o racjonalne jego zużytkowanie. Dla najbardziej optymalnego wykorzystania czasu zaleca: nie marnować strzępów czasu stanowiących drobne luki między głównymi czynnościami; nie zużywać na działalność czasu przeznaczonego na odpoczynek; nie tracić czasu na próżno; unikać spóźnień [kto się spóźnia kradnie cudzy czas]; starać się w danym odcinku czasu wykonywać więcej niż jedną czynność. Dalej przestrzega działającego przed uganianiem się za maksymalną szybkością działań. Trzeba po prostu działać tak szybko, by zdążyć na czas z wykonaniem czynności zamierzonej. Ponadto zużywać jak najmniej czasu na przechodzenie od czynności jednej do innej, wymagającej odmiennego kierunku i rodzaju skupienia.

Powyższe wskazania oraz inne zalecenia formułowane przez wielu autorów [K.Lech, 1968 s.113-127; T.Kotarbiński, 1960 s.83-97; T.Pszczółkowski, 1961 s.153; E.Gawlikowski, 1969 s.46; W.Okoń, 1970 s.137] są niezwykle cenne w każdej dziedzinie działalności, jednak wykorzystane

w pracy szkolnej, a zwłaszcza w pracy dydaktycznej na lekcji mogą przynieść ogromne korzyści w zakresie podniesienia jej efektywności. Umiejętne wykorzystanie czasu lekcyjnego przez nauczyciela zarówno pod względem ilościowym, jak i jakościowym stanowi poważną rezerwę w zakresie podniesienia efektywności pracy dydaktycznej szkoły, a tym samym, w krótkim czasie i bez nakładów finansowych może przynieść duże korzyści społeczeństwu, a przede wszystkim uczniom.

Zagadnienie struktury czynności lekcji i należyte wykorzystanie czasu lekcyjnego na poszczególne czynności ma kapitalne znaczenie dla realizacji założonych na lekcji zadań dydaktycznych i wychowawczych. W dobie intensywnie rozwijającego się życia społecznego i gospodarczego nie można pozwolić sobie na to, aby czas był marnowany lub wykorzystywany w niepełnym stopniu. Marnowanie czasu lekcji, bądź też wykorzystywanie go w sposób mało intensywny lub przeznaczanie fragmentów czasu na czynności nie związane bezpośrednio z postawionym zadaniem dydaktycznym należy w praktyce szkolnej jeszcze do zjawisk dość częstych. Wyeliminowanie tych negatywnych elementów jest ważnym zadaniem, które aktualnie stoi przed nauczycielami. Ekspozowanie zagadnień racjonalnego dysponowania czasem na lekcji staje się pilną potrzebą, bowiem wywiera ono bardzo wyraźny wpływ na podniesienie efektów nauczania i uczenia się. W tym celu nauczyciel powinien koncentrować swoją uwagę i uwagę uczniów na głównych czynnościach lekcji oraz ograniczać do niezbędnego minimum czynności pośrednie i uboczne, a przede wszystkim powinien wyeliminować z procesu własnego działania dydaktycznego przejawy marnotrawstwa czasu lekcyjnego. Pojęcie czasu straconego należy rozumieć jako pulę czasu lekcyjnego, który nie został wykorzystany na pracę dydaktyczną na lekcji, a wręcz przyniósł lub mógł przynieść określone szkody wychowawcze; przykładem może być spóźnienie się nauczyciela na lekcję lub opóźnienie lekcji z innych przyczyn.

Wyniki badań własnych, opartych o ponad trzy tysiące hospitacji lekcji, doświadczonych i ocenionych pozytywnie nauczycieli wskazują, że lekcje o prawidłowej strukturze czynności to takie, w których czynności główne zajmują co najmniej 60 % czasu lekcyjnego. Natomiast czynności pośrednie nie przekraczają 30 %, a czynności uboczne 10 % ogólnego czasu lekcyjnego. Dlatego też analiza struktury lekcji tylko na podstawie liczby ogniw i ich układu według czynności głównych,

pośrednich i ubocznych nie daje nam adekwatnego obrazu wartości lekcji. Dopiero wprowadzenie do tej analizy wartości czasu umożliwia nam bardziej szczegółowy, realny i obiektywny wgląd w poprawność organizacyjną lekcji. Stąd też tak silnie akcentuje się rolę czasu w całym procesie dydaktycznym.

Reasumując, przedstawione w sposób syntetyczny i wybiórczy informacje z zakresu organizacji lekcji zostały pomyślane jako materiał pomocniczy dla nauczycieli i kandydatów na nauczycieli, ze szczególnym podkreśleniem roli czynności nauczyciela, czynności uczniów, struktury materiału rzeczowego oraz czasu w ustaleniu najbardziej optymalnej ogólnej struktury lekcji i jej znaczenia dla efektów dydaktycznych lekcji.

LITERATURA

1. Bandura L., Ekonomizacja procesu nauczania, Nowa Szkoła 1957 nr 6
2. Fleming E., Współczesny system dydaktyczno-wychowawczy, Bydgoszcz WOM 1972
3. Galperin P.J., Kierowanie procesem uczenia się, Psychologia Wychowawcza 1986 nr 5
4. Gasparski W., Sprawność działania, Nauczyciel i Wychowanie 1969 nr 6
5. Gawlikowski E., Pedagogiczny poradnik hospitacyjny, Katowice ZOZNP 1969
6. Jakóbowski J., Programowanie czynności pedagogicznych u kandydatów na nauczycieli, Bydgoszcz BTN 1970
7. Jakóbowski J., O sprawności pracy pedagogicznej początkujących nauczycieli, Bydgoszcz WSN 1973
8. Kotarbiński T., Traktat o dobrej robocie, Wrocław-Warszawa-Kraków Ossolineum 1969
9. Kotarbiński T., Sprawność i błąd, Warszawa PZWS 1970
10. Kotarbiński T., Istota i aktywność społecznego hasła dobrej roboty, Nowe Drogi 1971 nr 9
11. Lech K., System nauczania, Warszawa PWN 1968
12. Okoń W., Zarys dydaktyki ogólnej, Warszawa PZWS 1970

13. Okoń W. /red./ System dydaktyczny, Warszawa PZWS 1971
14. Pszczołowski T., Zasady sprawnego działania, Warszawa WP 1976
15. Radwiłowicz R., Warunki efektywności nauczania w szkołach zawodowych, Warszawa PZWS 1973
16. Słomkiewicz S., Nauczanie algorytmiczne a psychologiczna teoria czynności, Warszawa PZWS 1972
17. Sońnicki K., Poradnik dydaktyczny, Warszawa PZWS 1969
18. Tałyzina N.F., Teoretyczne podstawy nauczania programowanego, Warszawa PZWS 1971
19. Tomaszewski T., Z pogranicza psychologii i pedagogiki, Warszawa PZWS 1970
20. Wlęckowski R., Intensyfikacja pracy uczniów w nauczaniu początkowym, Warszawa PZWS 1972
21. Zieleniewski J., Rola szkoły we wpajaniu uczniom zasad dobrej roboty, Nauczyciel i Wychowanie 1969 nr 6

LESSON ORGANIZATION AS A CONDITION OF EFFICIENT LEARNING

Summary

The article contains basic information on the role of activities, their relation during the lesson and the role of the objective material and the relation of its structure with the structure of activities in forming general structure of a lesson have been emphasized. Stress has been laid on the role of proper control of the time of a lesson as an important factor in a lesson organization and as a factor influencing its didactic and educational effects.

ОРГАНИЗАЦИИ УРОКОВ КАК УСЛОВИЕ ЭФФЕКТИВНОЙ УЧЕБЫ

Резюме

Статья заключает основные информации на тему роли действий в организации урока. Особенное внимание обращено на действия учителя и учеников и их взаимосвязь в уроке, а также на роль существенного материала и связи его структуры со струк-

турой действий в построении общей структуры урока. Кроме того подчеркнута большую роль правильного расположения времени как важного элемента в правильной организации урока и элемента отчётливо влияющего на его дидактические и воспитательные эффекты.